

УДК 811.162.1'373.72

Х. М. Ніколайчук

"JESIENZYCIA" В МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ ПОЛЯКІВ

У статті шляхом комплексного семантичного аналізу фразеологічної одиниці jesien zysia досліджено фрагмент мовної картини світу носіїв польської мови. Дослідження семантики цієї фразеологічної одиниці на системному і функціональному рівнях здійснено із урахуванням трьох аспектів значення. Особливу увагу звернено на реалізований у контекстах денотативний обсяг фразеологічної одиниці (позитивний або негативний), який відображає певні уявлення носіїв польської мови стосовно старості, вираженої фразеологізмом jesien zysia.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, сигніфікативний, денотативний, конотативний аспекти значення, системний і функціональний рівень, мовна картина світу, стереотип.

*“Mimozami jesień się zaczyna,
złotawa, krucha i miła ...”
Julian Tuwim (“Wspomnienie”)*

Кожна мова, як засіб комунікації, є акумулятивним резервом певних уявлень конкретного мовного угруповання стосовно екстралінгвальної дійсності. Розбіжність у поглядах, асоціаціях, думках тощо певної лінгвоспільноти неодмінно проявляються у самій мові, найчастіше – у її лексиці та фразеології. Питання мовної картини світу, беручи свої витoki ще у XIX ст. (В. Гумбольдт та неогумбольдтіанці Л. Вайсгербер, Й. Трір, Б. Уорф), стало одним із центральних у сучасній лінгвістичній парадигмі. У цій сфері зроблено колосальну кількість напрацювань в усьому світі. Тут варто згадати хоча б таких учених, як: Ю. Апресян [2], О. Корнілов [4], З. Попова [6], В. Телія [7], Л. Іорданська та І. Мельчук [12], Л. Лисиченко [5] і т. д. Неможливо оминати і величезну когорту польських учених, які досліджують проблему мовної картини світу, мовних стереотипів, конотацій лексем та фразеологізмів як національне маркування і найважливіший прояв мовної картини світу, та, закономірно, в зв'язку з цим – питання когнітивної дефініції тощо: йдеться, зокрема, про С. Бартмінського [9], А. Вежбіцьку [17], а також Р. Ігєгорчикову, Й. Мацькевіч, А. Пайдзінську, Р. Токарського та ін., низка праць яких надрукована, між іншим, в наукових збірниках “Конотація” [13] та “Мовний образ світу” [11].

Однак, попри велику кількість досліджень, що стосуються, зокрема, стереотипних уявлень мовців про певні фрагменти дійсності, такого типу аналізу польських фразеологічних одиниць (далі ФО) на позначення старості, як нам відомо, ще не було здійснено. Певні стереотипи, пов'язані із старістю, щоправда, на матеріалі українських прислів'їв та приказок виокремила А. Ангелова [1]. На недостатню вивченість мовних засобів відображення старості звертає увагу польська дослідниця М. Вольни: “Старість – проблема, яка постає не лише у сфері медичних наук (герентологія), а й у психології, соціології, антропології, історії літератури, польські мовознавці не розвивають, вони значно частіше порушують питання досить близьке до старості – смерть” [18, с. 189]. У виносці науковець додає: “Єдиною, яку я знайшла, мовознавчою, а точніше філологічною статтею, загалом присвяченою проблемі старості, є текст Олександри Невяри *Starość starości, czyli wstęp filologiczny*, [w:] *Starość. Wybór materiałów z VII konferencji pracowników naukowych i studentów Instytutu Nauk o Literaturze Polskiej UŚ*, pod red. A. Nawareckiego i A. Dziadka, Katowice, 1995” [18, с. 189].

Отже, у пропонованому дослідженні зосередимо увагу на одному із складників темпорального фразеологічного мікрополя “старість” – ФО *jesień życia*. Мета статті: здійснити, з урахуванням стереотипних особливостей, комплексний аналіз значення ФО *jesień życia*, з'ясувавши таким чином певні риси мовної картини світу поляків у сфері концептуалізації старості. Дослідження передбачає виконання таких завдань:

виявити системне значення ФО *jesień życia*; проаналізувати функціонування цієї ФО, а саме: визначити спосіб реалізації на функціональному рівні нормативного значення ФО *jesień życia* (з урахуванням трьох аспектів – сигніфікативного, денотативного і конотативного); перевірити, наскільки в текстах сучасної польської мови ФО *jesień życia* віддзеркалює стереотипні (негативні) уявлення про старість (пор. напр. вислів *starość nie radość*). Запропоноване дослідження є актуальним і містить новизну, оскільки проводиться вперше, з використанням великої джерельної бази (1255 контекстів). Для виявлення системного значення ФО *jesień życia* джерельною базою послужили словники польської мови¹, на функціональному рівні – матеріали корпусів текстів польської мови² та пошукової системи Google. У статті застосовано описовий метод, прийом контекстного аналізу і метод кількісних підрахунків.

Старість – етап людського життя, неоднозначний щодо асоціативного трактування. Низка дослідників, напр. А. Ангелова [1, с. 187], М. Вольни [18, с. 193], вказують на амбівалентний характер стереотипних уявлень про старість: з одного боку, це час мудрості, життєвої рівноваги, пошани тощо, з іншого – немочі, підупадку сил, хвороб і т. ін. Однак, негативна оцінка старості, пов'язана, серед іншого, з паниїм тепер культом молодості [3], все ж домінує. З перспективи молодості всі позитивні асоціації зі старістю взагалі нівелюються: “Молодість зі своєї вітальної точки зору вважає старість передусім періодом передсмертним, летаргічним, з вичерпаними ресурсами” [18, с. 197]. В анкеті, запропонованій М. Вольни, жоден з молодих респондентів не пов'язав старості з позитивними асоціаціями (такими, як: мудрість, досвід, розважливність) [18, с. 198]. А. Ангелова звертає увагу на протиставлення молодості і старості в малих формах українського фольклору: “Старість та молодість стають уособленням дуалістичних пар: веселощі – смуток, здоров'я – хвороби, якісне – зіпсоване, швидкість – повільність, високості – низини, діяльність – бездіяльність, свобода можливостей – їх обмеженість, боротьба – соціальна пасивність, розвиток – стагнація” [1, с. 190]. Зважаючи на це, можна припустити, що фразеологія, як стереотипно “обтяжений” пласт мови, мала б відображати старість також у “негативному забарвленні”³. Перевіримо цю гіпотезу на прикладі ФО *jesień życia*.

¹ Джерельною базою стали словники: ISJP, USJP, WSFJP, WSFPWNZP (умовні позначення див. наприкінці бібліографічного опису кожного із словників).

² Korpus Instytutu Podstaw Informatyki Polskiej Akademii Nauk // <http://korpus.pl> (далі IPI PAN [20]); Korpus Redakcji Słowników Języka Polskiego PWN // <http://korpus.pwn.pl> (далі PWN [21]). Ці два корпуси разом з корпусом PELCRA утворюють Narodowy Korpus Języka Polskiego (<http://nkjp.pl>), робота над яким ще триває.

³ Для жартівливого обумовлення негативних асоціацій стосовно старості М. Вольни згадує казку братів Грім: “Вона пояснює причину старіння людини таким способом: у намірі Бога всі тварини мали помирати після 30 років. Тварини (осел, собака і мавпа), передбачаючи труднощі, пов'язані з літнім віком, відмовилися від частини призначених їм років. Зовсім по-іншому поведася людина, яка забажала довшого життя. Бог, тому, додав їй кілька років життя осла, коли безупинно треба двигати тягарі, частину життя собаки, переповненого злістю і безсилим гарчанням, і останні дні мавпи, під час яких “людина втрачає розум, стає тупою і дурною, поводитьсся нерозважливо, а діти сміються з неї”. Таким чином, тварини уникнули старості, віддаючи людині, за її ж бажанням, неприємності старшого віку” [18, с. 190].

У семантичній структурі ФО *jesień życia* містяться сигніфікативна⁴ сема 'старість' і конотатами 'піднесене', 'евфемістичне', 'книжне'. Такий семний склад цієї ФО виявляємо на основі словникових дефініцій: "**Jesienią życia** ми називаємо період старості людини. Книжне" [ISJP, I, с. 563]; "*підн.* старший вік, кінець життя" [USJP, I, с. 1294]; "*евфем.* старший вік, кінець життя" [WSFPWNZP, с. 151]; "*книжн.* старість" [WSFJP, с. 961]. Вищеподані сигніфікативний та конотативні компоненти значення цієї ФО здебільшого відтворюються без змін і на функціональному рівні, напр.: [...] *jak bedziesz stara to bedziesz chiala wygladac mlodziej, wiec sie ciesz jak jest, a nie narzekaj* Daniel Lipka CYTAT «stara» *Jak to strasznie brzmi a nie lepiej powiedzie w jesieni życia??*⁶ (www.forumowisko.pl); *Tu wychowała dwójkę dzieci, tu spędziła młodość, wiek dojrzały i jesień życia* ("Gazeta Krakowska").

У Корпусах текстів польської мови та Інтернеті реалізовується також денотативний аспект значення ФО *jesień życia*. Аналізована ФО виражає старість саме людини. Старість, виражена ФО *jesień życia*, має і позитивні, і негативні сторони, що, наприклад, ілюструють контексти *Jesień życia ma swoje uroki, ma jednak także cienie* ("Dziennik Łódzki"); *W tym roku chcemy zatrzymać uwagę na jesieni życia, na pięknym i trudnym etapie ludzkiego życia, jakim jest starość* ("Gazeta Krakowska"). Але найчастіше в людській свідомості старість асоціюється з малоприємними явищами і почуттями. Семантичний аналіз контекстів унаочнює негативний⁷ денотативний обсяг ФО *jesień życia*. Йдеться, наприклад, про 'stres' і 'choroby' (7)⁸, 'smutek' (4),

⁴ Семантику ФО розглядаємо на рівні тричленної будови: **сигніфікативний** аспект (загально відображає суть ФО без конкретизування її значення; несе поняттєву інформацію про ФО), **денотативний** аспект (співвідносить ФО з предметами та явищами позамовної дійсності), **конотативний** аспект (експресивний, емоційно-оцінний та функціонально-стилістичний компоненти).

⁵ Тут і далі подаємо контексти, вилучені з Корпусів текстів польської мови та Інтернету, в оригінальній орфографічній формі, без змін і виправлення помилок різних типів.

⁶ У словах "[stara – X. H.] *Jak to strasznie brzmi a nie lepiej powiedzie w jesieni życia??*" яскраво проявляються конотатами 'піднесене', 'евфемістичне'.

⁷ Негативні явища (хвороби, втрата сил, убогість тощо), що стосуються старості, вираженої ФО *jesień życia*, називаємо **негативним денотативним обсягом**. Натомість, позитивні аспекти (здоров'я, сила, активність тощо), що стосуються старості, вираженої ФО *jesień życia*, називаємо **позитивним денотативним обсягом**. М. Банько пише про схоже явище, називаючи його семантичною прозодією. Семантична прозодія пов'язана з передачею (негативної / позитивної) оцінки чогось: "Можна зауважити, що деякі слова зазвичай поєднуються з назвами негативних явищ (про них кажуть, що вони мають негативну семантичну прозодію), а інші зазвичай з назвами позитивних явищ (про них кажуть, що вони мають позитивну семантичну прозодію)" [8, с. 152].

⁸ Тут і далі у дужках подаємо загальну кількість контекстів, у яких виявлено позитивні чи негативні денотативні семи ФО *jesień życia*. Позитивний чи негативний денотативний обсяг цієї ФО визначаємо двома шляхами: на основі сполучуваності цієї ФО (напр.: *Natomiast młoda jesień życia stworzył mi Daniel Kustosik, który ciągle dla mnie coś znajduje* ("Głos Wielkopolski"); *Dlatego w programie znalazły się zajęcia na temat diety trzeciego wieku, radzenia sobie ze stresem czy chorobami jesieni życia* ("Dziennik Zachodni")) або на основі загального значення контексту (напр.: *Mieszkańcy w jesieni życia biorą udział w zajęciach kółek zainteresowań, rehabilitacji – dodaje Wiesław Kasprzak, dyrektor Ośrodka Pomocy Społecznej* ("Głos Wielkopolski"). На основі загального змісту контексту можемо стверджувати, що *jesień życia* є активною; *W cierpieniu,*

‘ubóstwo’ (3), ‘samotność’ (3), ‘rozwód’ (2), ‘strach’ (1), ‘udrękę’ (1). *Jesień życia* – це ‘trudna pora’ (1), ‘bezbarna’ (1), ‘sycząca’ (1), ‘nie zawsze pogodna’ (1), ‘nie jest piękna’ (1), яка ‘ostrzy [na mnie] paznokcie’ (1). Наприклад: *Przecież jesień życia bardzo wielu obywateli naszego kraju jest uboga i bezbarwna* (Sprawozdanie stenograficzne z obrad Sejmu RP z dnia 26.10.1994, 2 kadencja, 34 posiedzenie, 1 dzień); *Jakże często zamiast “złotej jesieni życia” mamy szarą i bolesną rzeczywistość samotności, choroby, sterania życiem, leku przed unieruchomieniem, przed byciem “przykutym do łóżka”?* (“Obudzić serce”, науково-популярна література). Як не найкращий (непотрібний нікому) етап у людському житті *jesień życia* постає в контексті *Dobra jest ta jesień życia, ale gdyby można tak było nią pohandlować to właściwie oddałabym ją za darmo. Tylko czy znalazł by się ktoś chętny kto by ją zechciał?*??? (<http://halna.blog.onet.pl>). Амбівалентно (як гарний, з одного боку, і не зовсім приємний, з іншого, період) сприймаємо *jesień życia* в контексті *Wśród rozjuszonych był zapewne jakiś przedsiębiorca, któremu proponuje się wyższe obciążenia (wczoraj Sejm znów odrzucił rządowy projekt i znów zaczyna się polka), a który przeciw temu protestuje, co sugerowałoby, że nie chce odkładać forsya na (mało) pogodną jesień życia* (“Gazeta Krakowska”).

Проте, всупереч усім стереотипам, що старість – це час занепаду фізичних і розумових сил, сумний період у житті людини, кількісною домінантою в денотативному наповненні ФО *jesień życia* є контексти, де старість є пасливим, веселим, активним тощо етапом у житті людини (пор. 18 % (-) : 82 % (+)). На основі текстових досліджень можна стверджувати, що старість, позначена ФО *jesień życia*, є ‘złota’ (17), ‘ciekawa’ і ‘aktywna’ (16), ‘piękna’ (9), ‘pogodna’ (9), ‘barwna, barwniejsza, kolorowa, tęcza’ (6), ‘godziwa’ (3), ‘pełna uroku’ (2), ‘słoneczna’ (2), ‘szczęśliwa’ (2), ‘wspaniała’ (2), ‘bezpieczna finansowo’ (1), ‘beztroska’ (1), ‘ciepła’ (1), ‘cudowna’ (1), ‘miła’ (1), ‘nieskarżona goryczą’ (1), ‘pożyteczna’ (1), ‘szacowna’ (1), ‘wesola’ (1), ‘zdrowa’ (1). Крім того, *jesienią życia* можна ‘cieszyć się’ (4), в *jesieni życia* можна ‘doskonale się bawić’ (1), ‘uczyć się, mieć hobby’ (3), продовжувати або й розпочинати нове особисте життя: ‘poszukiwanie partnera’, ‘miłość’, ‘seks’⁹, ‘zawarcie małżeństwa’ (12), ‘odzyskać sens’ в *jesieni życia* (1), ‘odnieść sukces’ (1), в *jesieni życia* панує ‘ciepła i miła atmosfera’ (2), ‘radość’, ‘pogoda ducha’ (15), ‘spokój’ (5), *jesień życia* асоціюється з ‘mądrością’ (4) і ‘religijnością’ (3). Наприклад: *W 1981 roku Kolumbowie mieli raptem po 60 lat, nie byli starzy, właśnie zaczynała się dla nich kolorowa jesień życia* (Usenet – pl.soc.polityka); *Otoczeni przez najbliższych mają wspaniałą jesień życia* (“Dziennik Zachodni”); *Studenci Uniwersytetu Trzeciego Wieku w Oświęcimiu w jesieni życia chłoną wiedzę niczym gąbka wodę* (“Gazeta Krakowska”); *Spokojnej jesieni życia w zdrowiu i pogodzie ducha doczekali się jubilaci, którzy obchodzili 60-lecie zawarcia związku małżeńskiego* (“Gazeta Krakowska”) та ін.

może czasem w zapomnieniu spędzają jesień życia (“Mazowieckie To i Owo”. Натомість, згідно зі змістом цього контексту, *jesień życia* є також періодом терпіння, самотності)). Кількісні результати обох методів виявлення денотативного обсягу ФО подаємо сукупно.

⁹ На те, що секс – важлива складова людського життя навіть у старшому віці вказує також польське прислів’я *W starym piecu diabeł pali*, що означає “сексуальні потреби мають також люди старшого віку, іноді навіть більші, ніж молоді” [USJP, III, с. 113] і низка українських прислів’їв, які подає А. Ангелова [1, с. 192]. Щоправда, остання пише про іронічний характер аналізованих одиниць.

Отже, системний і функціональний вимір ФО *jesień życia* на рівні сигніфікату і конотатом у цілому збігаються. У функціонуванні ж реалізовується потенційний позитивний або негативний денотативний обсяг аналізованої ФО, що дає змогу провести верифікацію стереотипного мислення стосовно старості. Отримані результати спростовують уявлення про старість, виражену ФО *jesień życia*, як етапу занепаду сил, фізичної і розумової деградації, розчарування, соціальної пасивності тощо. Носії польської мови, навпаки, значно частіше використовують ФО *jesień życia* для метафоричного вираження позитивних, а не негативних, явищ, емоцій і т. ін., які стосуються людської старості (82 % (+) : 18 % (-)). Припускаємо, що така кардинальна трансформація стереотипного “клейма” старості може бути зумовлена змінами у світогляді, мисленні поляків. Традиція позитивного розуміння старості, яка на Заході вже давно закорінилася, останнім часом активно “освоюється” в Польщі, до речі, не в останню чергу, завдяки Університетам третього віку. Свій вітальний потенціал людина може повноцінно реалізовувати і в старості, про що свідчать проаналізовані контексти з ФО *jesień życia* і виявлені особливості семантики цієї одиниці.

Література

1. Ангелова А. Рефлексія старості в українських приказках та прислів'ях // Науковий вісник Київського національного університету театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенка-Карого. – 2010. – Вип. 6. – С. 186–198.
2. Апресян Ю. Д. Языковая картина мира и системная лексикография. – Москва, 2006.
3. Еріксен Т. Г. Тиранія моменту: Швидкий і повільний час в інформаційну добу / Переклад з англійської В. Дмитрука. – Львів, 2004.
4. Корнилов О. А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов. – Москва, 2003.
5. Лисиченко Л. Мовна картина світу та її рівні // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. Нова серія. X. – 1998. – Т. 6. – С. 129–144.
6. Попова З. Д. Язык и национальная картина мира. – Воронеж, 2003.
7. Телия В. Н. Метафоризация и ее роль в создании языковой картины мира // Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира / Под ред. В. А. Серебренникова – Москва, 1988. – С. 173–204.
8. Bańko M. O tzw. prozodii semantycznej i jej opisie w słownikach // Nowe studia leksyograficzne: 2. – Kraków, 2008. – S. 151–161.
9. Bartmiński J. Stereotypy mieszkają w języku. Studia etnolingwistyczne. – Lublin, 2007.
10. Inny słownik języka polskiego / Pod red. M. Bańki: W 2 t. – Warszawa, 2000 (ISJP).
11. Językowy obraz świata / Pod red. J. Bartmińskiego. – Lublin, 1989.
12. Jordanskaja L., Mielczuk I. Konotacja w semantyce lingwistycznej i leksykografii // Konotacja / Pod red. J. Bartmińskiego. – Lublin, 1988. – S. 9–34.
13. Konotacja / Pod red. J. Bartmińskiego. – Lublin, 1988.
14. Müldner-Nieckowski P. Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego. – Warszawa, 2003 (WSFJP).

15. Uniwersalny słownik języka polskiego / Pod red. S. Dubisza: W 4 t. – Warszawa, 2003 (USJP).
16. Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami / Pod red. A. Kłosińskiej, E. Sobol, A. Stankiewicz. – Warszawa, 2005. (WSFPWNZP).
17. Wierzbicka A. Język – umysł – kultura. – Warszawa, 1999.
18. Wolny M. Językowy obraz starości ludzi i zwierząt w polszczyźnie // Język a kultura. – 2003. – T. 15. – S. 189–199.
19. <http://www.google.pl>
20. Korpus Instytutu Podstaw Informatyki Polskiej Akademii Nauk // <http://korpus.pl>.
21. Korpus Redakcji Słowników Języka Polskiego PWN // <http://korpus.pwn.pl>

Николайчук К. Н. "JESIENZYCIA" в языковой картине мира поляков

В статье путем комплексного семантического анализа фразеологической единицы jesien życia исследовано фрагмент языковой картины мира носителей польского языка. Исследование семантики этой фразеологической единицы на системном и функциональном уровнях осуществлено с учетом трех аспектов значения. Особое внимание обращено на реализованный в контекстах денотативный объем фразеологической единицы (положительный или отрицательный), который отражает определенные представления носителей польского языка о старости, выраженной фразеологизмом jesien życia.

Ключевые слова: фразеологическая единица, сигнификативный, денотативный, коннотативный аспекты значения, системный и функциональный уровень, языковая картина мира, стереотип.

Nikolaichuk K. N. "JESIEN ZYCIA" in Polish language picture of the word

The fragment of polish language picture of the world is studied in the article by using complex semantic analysis of phraseological unit jesien życia. The research of the meaning of this phraseological unit on the system and functional levels is done with taking into account three aspects of meaning. Special attention is paid to realized in the contexts denotative scope of phraseological unit (positive or negative), which reflects some ideas of Poles about old age, expressed by phraseological unit jesien życia.

Key words: phraseological unit, significative, denotative and connotative aspects of meaning, system and functional levels, language picture of the world, stereotype.